

Андрій Шаповал

У БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ
(ДО 135-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ДМИТРА АНТОНОВИЧА)

У статті висвітлено політичну діяльність Д. Антоновича в еміграції, яка була спрямована на об'єднання українських соціал-демократичних сил за кордоном для боротьби за державну незалежність України.

Ключові слова: Д. Антонович, політична діяльність, національні змагання, еміграція.

A. Shapoval. In the struggle for ukrainian statehood (to the 135th anniversary of dmytro antonovych). The article illuminated the political activity of D. Antonovich, which was aimed at uniting of Ukrainian Social-democratic political forces abroad to fight for national independence of Ukraine.

Keywords: *D. Antonovych, political activity, national competition, emigration.*

Цього року відзначаємо 135 років від дня народження видатного українського державного і політичного діяча, дипломата, публіциста, історика культури й мистецтвознавця Дмитра Володимировича Антоновича (1877–1945), який понад п'ятдесят років життя віддав українській справі, самовіддано служив ідеалам державного суверенітету України.

Д. Антонович належав до когорти найяскравіших постатей українського національного відродження, соціально-політичним орієнтиром діяльності якого була ідея утворення Української держави. Попри це, чимало сторінок його життя та багатогранної діяльності ще залишаються невивченими і потребують уваги дослідників. У пропонованій статті зроблено спробу на основі аналізу виявлених архівних документів висвітлити політичну діяльність Д. Антоновича в еміграції, яка була спрямована на інтеграцію українських політичних сил за кордоном для боротьби за державну незалежність України.

Громадську діяльність Дмитро Антонович розпочав 16-річним юнаком як співзасновник і один із лідерів українського гімназійного гуртка у Києві. У 1895 р. він вступив до Київського університету, де приєднався до національно орієнтованої частини Київської студентської громади. Воліючи активної політичної діяльності в ім'я України, він переїхав до Харкова, де у 1897 р. заснував найбільшу в Україні радикальну українську студентську громаду. Значною мірою завдяки зусиллям Д. Антоновича у 1900 р. була створена перша на Наддніпрянщині національна політична організація – Революційна українська партія, на базі якої у 1905 р. сформувалася українська соціал-демократія, що стала однією з провідних політичних сил національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Прагнучи до відродження української державності, Д. Антонович відіграв значну роль у створенні Української Центральної Ради. Завдяки принциповій державницькій позиції, визначним організаторським здібностям і вольовим якостям він став одним із лідерів українського національно-визвольного руху. З грудня 1917 р. до березня 1918 р. Д. Антоновичу як першому генеральному секретарю (міністру) морських справ УНР практично з нуля довелося організовувати роботу військово-морського відомства України. Очолюючи міністерство мистецтв в уряді Директорії, Д. Антонович сприяв розвитку українських театрів і музеїв, відстоював ідею українізації вищої освіти, дбав про розквіт духовного життя в Україні. Перебуваючи на посаді голови надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії, Д. Антонович послідовно відстоював суверенітет Української держави. Його дипломатична діяльність значною мірою сприяла тому, що у грудні 1919 р. італійський парламент визнав право народів колишньої Російської імперії на самовизначення.

На початку 1920 р. Д. Антонович залишив Рим і переїхав до Відня. Почалося його життя в еміграції. На той час Відень був найзначнішим центром української еміграції в Європі. В Австрії склалися досить сприятливі умови для розгортання громадсько-політичної, наукової та культурної діяльності українських емігрантів. Тоді у Відні мешкали такі відомі українські політики, вчені та літератори, як М. Грушевський, В. Винниченко, М. Галаган, В. Липинський, С. Дністрянський, О. Колесса, О. Олесь, В. Старосольський, А. Крушельницький, С. Шелухін та ін.

У перші роки перебування в еміграції Д. Антонович досить активно займався політикою. Як й інші емігранти, він вважав, що його перебування на чужині є тимчасовим явищем і робив усе можливе, щоб якнайскоріше повернутися в Україну. Д. Антонович був членом Закордонної групи УСДРП, яка під проводом М. Галагана діяла спочатку у Відні, потім у Празі [1;2]. У ЦДАГО України зберігається членська картка УСДРП за № 2, видана Д. Антоновичу Празькою організацією УСДРП [3]. За спогадами одного з керівників Закордонної делегації

УСДРП І. Мазепи, у Відні Д. Антонович входив до складу організаційного комітету для скликання Всеукраїнського Національного Конгресу [4], який мав усунути С. Петлюру від керівництва справами УНР і висловитися за самостійність України.

Д. Антонович розумів, що однією з причин поразки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. була відсутність єдності та злагоди серед українських сил. У серпні 1921 р. у листах до лідера есерів М. Шаповала він наголошував на необхідності створити соціалістичний та демократичний блок, який би за підтримки європейських політичних сил мав би активізувати і очолити боротьбу за визволення України [1, акр. 45–46 зв.]. З листів дізнаємося, що весною – літом 1921 р. у Відні і Берліні відбулися зустрічі Д. Антоновича з В. Винниченком, під час яких обговорювалося питання можливості отримання коштів від німецьких соціал-демократів для українських визвольних змагань [1, арк. 43]. У цей час Д. Антонович також активно листувався з окремими українськими політиками, що мешкали у Франції, зокрема І. Борщак, щодо підтримки урядом цієї країни української справи [1, арк. 45 зв. 46, 49, 49 зв.].

Разом з тим, Д. Антонович вважав, що демократичний союз українських соціалістичних сил мав скласти альтернативу «акції» В. Вишиваного (австрійського ерцгерцога В. Габсбурга-Лотрінгена, що був прихильником українського визвольного руху), якому вдалося, як зазначав Дмитро Володимирович у листах до М. Шаповала, об'єднати за кордоном українські політичні партії від правих соціал-демократів до монархістів, тобто «українську еміграцію в Австрії, Франції, Німеччині, Італії, Швейцарії, Угорщині, наполовину в Польщі і Румунії» [1, арк. 43 зв. 45]. Д. Антонович переконував М. Шаповала у тому, що у Франції «поставляться до демократичного об'єднання, зорієнтованого на внутрішні сили і ворожого до персонального режиму чи то німецького Вишиваного, чи то Петлюри, все прихильніше як до громадського і демократичного руху без монархічних авантур» [1, арк. 46].

Дієву позицію щодо консолідації українських сил Д. Антонович займав під час греко-турецької війни 1922 р., у

якій більшовицька Росія підтримувала кемалістську Туреччину й була імовірність втручання в цей збройний конфлікт Великої Британії та її можливе зіткнення з більшовиками. У листі до С. Шелухіна Дмитро Антонович писав, що у разі війни Англії з Росією українці за кордоном зможуть «зорганізувати пару корпусів війська, людського матеріалу хватить (я сам візьму рушницю і піду марширувати), але треба об'єднати українські ряди. Для цього треба видвинути нову спеціальну організацію, яка б домовилася з англійцями, щоб вони нас визнали воюючою стороною і з нашою участю робили мир після кінця війни» [5]. Д. Антонович пропонував В. Винниченку і М. Шаповалу негайно, бо «винен завжди той, хто спізнюється», створити Національну раду, яка б об'єднала українські сили [1, арк. 51, 51 зв. 54; 2, с 134–136]. Водночас Д. Антонович рішуче виступав проти можливого включення до Національної ради С. Петлюри і П. Скоропадського, які, на його думку, лише дезорганізують українські сили [1, арк. 54 зв.; 5, арк.. 3 зв.]. Проте країни Антанти, у тому числі і Велика Британія, висловили небажання втручатися у греко-турецьку війну, що позбавило українську еміграцію надії на швидке повернення в Україну.

На початку 1920-х рр. лідери УСДРП і УПСР зробили деякі кроки до об'єднання соціалістичних сил в еміграції. Д. Антонович, М. Галаган та деякі інші українські соціал-демократи увійшли до складу Українського громадського комітету, який у 1921 р. у Празі створив М. Шаповал. У квітні 1923 р. Д. Антоновича було обрано заступником членів управи УГК, також він став головою Українського товариства пластичного мистецтва [6], що під егідою УГК діяло у Празі. Д. Антонович входив й до заснованого М. Шаповалом товариства громадсько-політичного та літературно-мистецького часопису «Нова Україна» [1, арк. 51], який спочатку стояв на позиціях УПСР, а потім став відстоювати погляди українського соціал-демократичного руху, у тому числі ідею державної незалежності України.

Однак остаточно подолати міжпартійні суперечки УСДРП і УПСР не вдалося. Так, у січні 1923 р. чотирнадцять соціал-демократів вийшли з Українського громад-

ського комітету, звинувативши УГК у «диктатурі групи українських соціалістів-революціонерів» [2, с. 160]. Після того, як Д. Антонович не підписав спільну заяву українських соціал-демократів про вихід з УГК і продовжив співпрацю з комітетом і часописом «Нова Україна», Празька організація УСДРП зажадала від нього негайно вийти зі складу УГК, погрожуючи йому виключенням із лав партії [2, с. 161]. Отже, українські політичні сили в еміграції виявилися нездатними до консолідації, не було єдності й усередині кожної з політичних партій.

Зокрема, УСДРП в еміграції поділилася на дві основні групи: Закордонну делегацію УСДРП, яка діяла під керівництвом І. Мазепи, Б. Матюшенка й П. Феденка, та Закордонну групу УСДРП на чолі з М. Галаганом. Дмитро Антонович, який входив до Закордонної групи УСДРП, вважав, що до партії, яка під час Української революції була провладною, проникли «непевні» політики, тоді як «багато порядних людей» партія розгубила. У листі до М. Шаповала він писав: «Я особисто не довіряю ні ЦК, ні нашій групі в цілому» [2, с. 146]. До своїх однодумців Д. Антонович зараховував М. Галагана, Б. Мартоса і В. Старосольського [1, арк. 49].

Д. Антонович і М. Галаган поділяли ідею В. Винниченка про створення «Єдиного революційно-демократичного фронту», де українську соціал-демократію, на їх переконання, мала б представляти Закордонна група УСДРП. З цим погоджувався і В. Винниченко, який 12 березня 1923 р. у листі до М. Галагана писав: «Ви й т. Антонович заперечуєте право Мазепи й Феденка представляти укр[аїнську] соціал-демократію, називатися Цент[ральним] Ком[ітетом] і т.п. Добре. В такому разі Ви повинні виступати з цим запереченням сміливо, одверто, взяти в свої руки представництво, хоча б тої течії, яка не визнає прав Мазепи й Феденка. Та, коли по суті справи говорити, то, розуміється, Ви й т. Антонович маєте більше фактичного «історичного» права представляти укр[аїнську] соціал-демократію. Тов. Антонович був одним із основоположників РУП, з якої вийшла соціал-демократія. Він і Ви були першими членами укр[аїнської] соціал-демократії, які провадили

фактичну справу її існування й розвитку. Мазепа і Феденко хлопчики в порівнянні з Вами, вони прийшли на готове.

Дмитро Володимирович повинен згадати колишні свої часи, коли він умів один ставати до боротьби за свої позиції й обстоювати їх з завзяттям. Нехай він знову ще раз трусне своєю енергією, нехай візьметься до організації дійсного представництва української соціал-демократії» [2, с. 146]. В. Винниченко рекомендував М. Галагану і Д. Антоновичу з метою об'єднання української соціал-демократії розпочати видання друкованого органу [7].

Проте наладити видання такого часопису, ймовірно, через брак коштів М. Галагану і Д. Антоновичу не вдалося. Зазнав фіаско й план В. Винниченка щодо створення «Республікансько-демократичного союзу». 11 лютого 1924 р. у Празі відбулася нарада представників українських радикально-соціалістичних організацій і правосоціалістичних груп, на якій діяльність В. Винниченка щодо створення єдиного фронту республікансько-демократичних сил була піддана жорсткій критиці українськими еседеками І. Мазепою і П. Феденком, членом Української радикально-демократичної партії О. Лотоцьким та прокомуністично налаштованими елементами [1, арк. 48–49 зв.].

Невдовзі розійшлися шляхи Дмитра Антоновича і Миколи Галагана. Відстоюючи чистоту української національної ідеї в еміграції, Д. Антонович негативно ставився до співпраці партійних соратників із силовими структурами країн перебування. Він розірвав стосунки з М. Галаганом, коли довідався, що той служить у чеській поліції [8].

Отже, політична діяльність Д. Антоновича за кордоном була спрямована на об'єднання українських соціалістичних і демократичних сил в еміграції, які мали б активно провадити боротьбу за державну незалежність України. Проте зусилля Д. Антоновича та його нечисленних соратників щодо згуртування української політичної еміграції виявилися марними. Невдовзі Д. Антонович відійшов від політики і зосередився на науковій, педагогічній та громадсько-культурній роботі. Зокрема, він був ініціатором створення, співзасновником та багаторічним директором Музею визвольної боротьби України в Празі, який

відіграв важливу роль у формуванні національних засад і згуртуванні закордонного українства довкола державницьких ідеалів. Д. Антоновичу не судилося дожити до тих днів, коли Україна стала незалежною державою, але його активна громадсько-політична діяльність сприяла національному державному відродженню.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3563, оп. 1, спр. 141, арк. 48–49.

2. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – К, 2008. – С. 111.

3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 269, оп. 2, спр. 1, арк. 2.

4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / Ісаак Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – С. 428.

5. УДАВО України, ф. 3695, оп. 1, спр. 234, арк. 3 зв.

6. УДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 28, арк. 23, 25; спр. 268, арк. 25, 28; спр. 135, арк. 118, 122; спр. 264, арк. 4, 36.

7. Кентій А. «Антибільшовицька позиція об'єднує всю українську еміграцію...» / Анатолій Кентій, Володимир Лозицький // Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – К., 2008. – С. 27.

8. Головченко В. У боротьбі за вільну Україну (політичний портрет Д. Антоновича) / Володимир Головченко // Київська старовина. – 2002. – № 3. – С. 150.